

Omgaan met externaliserend leerlinggedrag

In de afgelopen jaren is vanuit het regulier onderwijs herhaaldelijk gemeld dat het lesgeven er sinds de invoering van Passend Onderwijs niet gemakkelijker op is geworden. Het zijn vooral leerlingen met externaliserend gedrag die bij veel leraren voor handelingsverlegenheid zorgen. Dat is kort gezegd gedrag waar de directe omgeving – leraren en medeleerlingen – flink last van hebben. Tijd om te onderzoeken of bepaalde handelingen gemiddeld genomen vaker effectief zijn. Is het mogelijk een ‘top-5’ van meest effectieve handelingen samen te stellen?

De term ‘externaliserend’ is overkoepelend voor lastige ‘acting-out’ gedragingen als overactief, dwars, impulsief en agressief. Leraren weten nog steeds niet goed hoe ze daarop moeten reageren en hoe ze er goed mee omgaan. In wetenschappelijk onderzoek en vakliteratuur worden diverse mogelijk effectieve handelingen genoemd zoals: negeren van gedrag, gebruik van een time-out, consequente hantering van school- en klasregels, complimenteren, belonen (maar ook onthouden van een beloning), straf, humor en het geven van ik-boodschappen. Ondanks het besef dat handelen bij problematisch leerlinggedrag nooit volledig ‘gestandaardiseerd’ kan worden, is er toch steeds weer de vraag: Welke handelingen zijn het meest effectief? En ook: Wanneer moeten ze worden ingezet?

Externaliserend leerlinggedrag is in de dagelijkse onderwijspraktijk niet altijd te voorkómen, dus leraren moeten ook in acute situaties effectief kunnen handelen.

Onderzoek naar effectief handelen

Deze vragen waren voor speciaal onderwijsorganisatie RENN4, onderwijsadviesorganisatie CED Rotterdam en de afdeling Orthopedagogiek van de Rijksuniversiteit Groningen aanleiding om dit nader te gaan onderzoeken. Zijn bepaalde handelingen gemiddeld genomen vaker effectief? We waren dus feitelijk op zoek naar een ‘top-5’ van

handelingen die in het gros van de situaties met externaliserend leerlinggedrag effectief zou zijn. Het ging ons om situaties waarin dit gedrag zich daadwerkelijk voordoet in de klas. Dat betekent niet dat we preventief handelen onbelangrijk vinden: integendeel zelfs. Maar externaliserend leerlinggedrag is in de dagelijkse onderwijspraktijk niet altijd te voorkómen, dus leraren moeten ook in acute situaties effectief kunnen handelen. Met dit onderzoek hoopten we een bijdrage te leveren door enige structuur in het aanbod aan te brengen: wat werkt doorgaans (heel) goed en wat is minder effectief? Het onderzoek werd uitgevoerd op een reeks scholen voor (voortgezet) speciaal onderwijs vanuit de gedachte dat daar de experts zijn op het gebied van omgaan met problematisch leerlinggedrag. We gingen dus in het speciaal onderwijs op zoek naar ‘tips & tricks’ voor leraren in het regulier onderwijs.

Gedragingen en handelen

Omdat leerlinggedrag, leraarhandelen, leraar-leerlingrelatie en klassenklimaat sterk op elkaar van invloed zijn (samenhangen) wilden we allereerst weten hoe leraren en leerlingen hun onderlinge relatie en het klassenklimaat beoordeelden. Zo zal een slechte leraar-leerlingrelatie het gedrag van beiden beïnvloeden en is de kans groot dat veel incidenten tussen leraar en leerling het klassenklimaat geen goed doen. Ten tweede was het nodig

om de interacties tussen leerling en leraar minutieus in kaart te brengen. Vanuit de literatuur destilleerden we 23 categorieën handelingen en 6 externaliserende leerlinggedragingen (zie tabel 1). Daaruit ontwikkelden we een digitaal observatie-instrument (Help!) waarmee we leerlinggedrag en leraarhandelen concreet in de praktijk konden onderzoeken. Omdat we wilden weten in hoeverre het handelen van de leraar direct en concreet invloed heeft op de situatie in de klas, keken we naar welke handelingen positieve invloed hebben op: 1. het aantal incidenten tussen leraar en leerling; 2. de duur van incidenten; 3. de duur tussen incidenten (dus hoe snel is er weer een volgend incident); 4. hoe lang het duurt voordat een eerste incident zich aandient.

Incidenten in het speciaal onderwijs

Om het observeren voor de observatoren 'behapbaar' te houden, keken de onderzoekers per klas naar twee leerlingen van wie de leraar (voor de leerlingen ongemerkt) had aangegeven dat de kans op een incident zeer reëel was. We vonden een groot aantal incidenten, namelijk 286 in 107 observatieperiodes van een half uur. Verbaal externaliserend gedrag kwam het vaakst voor. We zagen dus gemiddeld ruim meer dan twee incidenten per half uur. Uit de vragenlijsten komt naar voren dat orde in de klas (zoals beleefd door leerlingen) ervoor zorgt dat incidenten korter duren. Bovendien doen zich minder incidenten voor wanneer leerlingen positief zijn over de relatie met de leraar (de Klimaschaal is bij de gehele klas afgenomen). De visie van de leraar sluit hierbij aan: hoe positiever leraren zijn over hun relatie met de geobserveerde leerlingen, hoe langer het duurt voordat het eerste incident begint; en hoe meer nabijheid de leraar ervaart met deze leerlingen, hoe minder incidenten zich voordoen.

Handelen in het speciaal onderwijs

Leraren verschilden in het aantal handelingen dat zij gebruikten. Dat hing uiteraard samen met de aard van het incident: een klein incident kon meestal worden opgelost met één handeling, maar bij een groter incident werden vaak meerdere handelingen ingezet. Leraren maakten het vaakst gebruik van het geven van een verbaal signaal (bijvoorbeeld het alleen noemen van de naam van de leerling om zijn/haar aandacht te vragen), negeren van gedrag,

vragen stellen met als doel dat de leerling tot inzicht komt, afspraken maken en gevolgen van het gedrag bespreken.

Effectieve handelingen: TOP-5

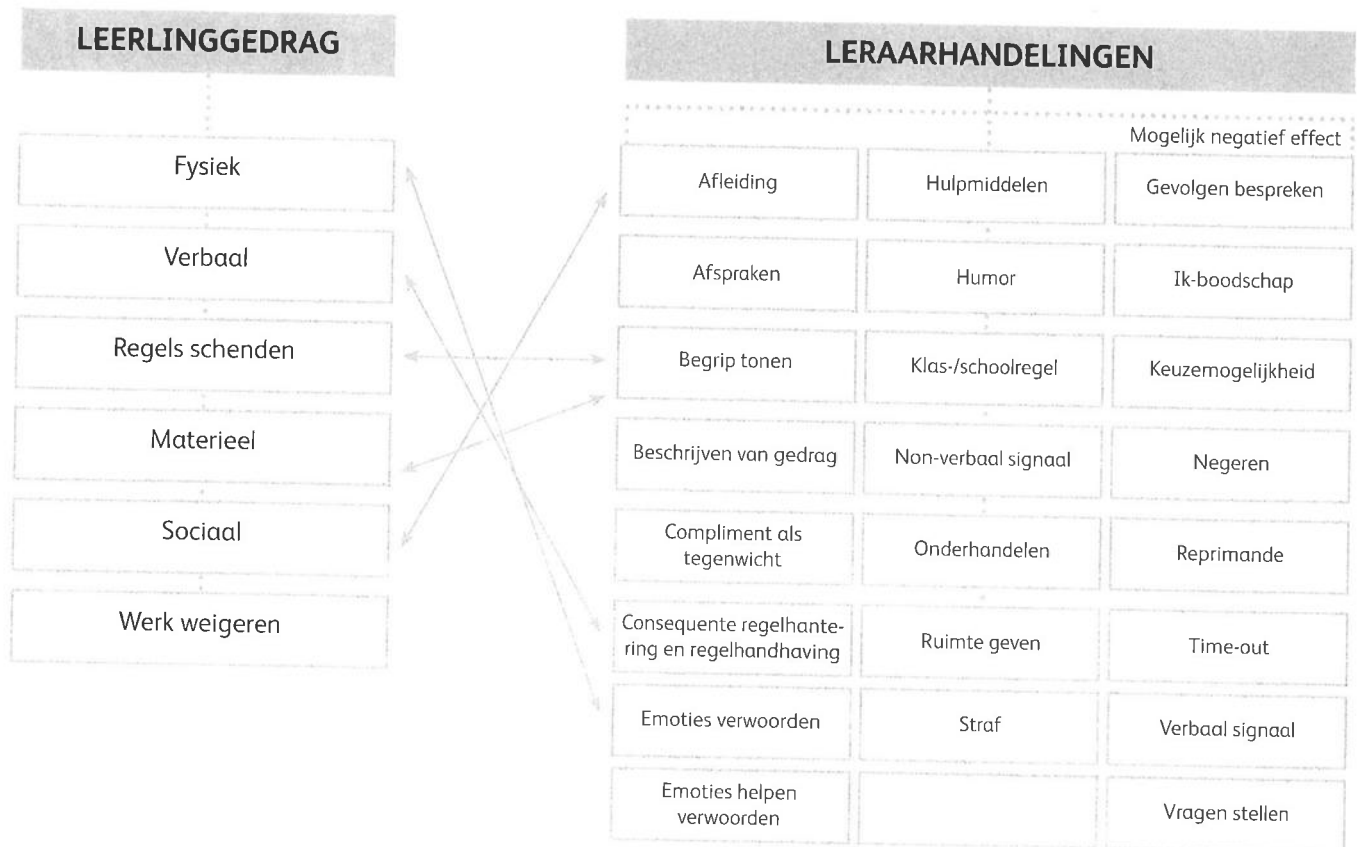
De kern van het onderzoek was de vraag of we een 'top-5' konden vinden van meest effectieve handelingen. Die vonden we niet! Geen enkele handeling sprong er in vergelijking met andere handelingen positief uit in de zin dat deze bij gebruik zorgt voor 1. minder incidenten; 2. kortere incidenten; 3. langere periodes tussen incidenten en 4. een langere periode tot het eerste incident zich aandient. Er zijn geen handelingen gevonden die significant effectiever zijn dan andere. Wel zijn er bepaalde handelingen die soms negatieve invloed hadden.

Wat we daarentegen wel vonden, was dat bepaalde handelingen soms negatieve invloed hadden. Gebruikten leraren negeren van gedrag, vragen stellen, ik-boodschap en/of time-out, dan duurden incidenten langer. Gebruikten zij verbaal signaal, gevolgen bespreken, keuzemogelijkheden geven en/of time-out, dan ontstond er na afhandeling van een incident sneller weer een nieuw incident. Bij leraren die gebruikmaakten van een reprimande of een verbaal signaal, deed het eerste incident zich sneller voor. Wat opviel, was dat leraren in het (v)so veel gebruikmaakten van twee feitelijk ineffectieve handelingen: negeren en verbaal signaal. Handelingen als emoties verwoorden, emoties helpen verwoorden, humor gebruiken en complimenten geven werden zeer weinig ingezet. Dat is opvallend, want die laatste vier lijken bij uitstek handelingen die kunnen bijdragen aan een goede relatie met leerlingen.

Uitkomsten van onderzoek

Zoals geconcludeerd: een 'top vijf' van meest effectieve handelingen hebben we niet kunnen vinden. Dat we wel handelingen met een negatief effect vonden, is bij nadere inspectie wel te verklaren:

- Bij vragen stellen, gevolgen bespreken, keuzemogelijkheden aanbieden en wellicht ook ik-boodschap lokt de leraar als het ware discussie uit met de leerling. Dat kan gevolgen hebben voor de duur van een incident en lijkt ook niet voor rust te zorgen want incidenten komen sneller weer.
- Bij het inzetten van negeren, reprimande en wellicht

ook verbaal signaal voelt de leerling zich mogelijk niet serieus genomen door de leraar; deze handelingen lijken daarmee niet effectief in het definitief stoppen van het leerlinggedrag.

- Dat time-out zorgt voor een langere duur van incidenten is logisch: een time-out is vaak het laatste redmiddel nadat een incident al lang heeft geduurd. Het is echter niet effectief want bij leraren die er gebruik van maken, volgen incidenten elkaar snel op.

Durven we nu te concluderen dat het niet zo veel uitmaakt welke handelingen – met uitzondering van bovengenoemde 'do not's' – leraren inzetten zolang zijzelf en de leerlingen de relatie maar als goed ervaren? Het zou aansluiten bij ons eigen voorbehoud dat de aanpak van probleemgedrag vaak maatwerk is en dat het nog even de vraag is of er wel algemeen werkzame handelingen zijn. Want: de ene leerling gedijt beter bij aanpak A en de andere leerling bij B. En de ene leraar voelt zich als persoon beter thuis met het uitvoeren van handeling X en de andere leraar van handeling Y. Op basis hiervan zouden we dan kunnen concluderen dat een heel scala aan handelingen succesvol kan zijn, onder de voorwaarde dat zowel leraar als leerlingen een goede onderlinge relatie ervaren en dat

de leraar dicht bij zichzelf blijft. Die goede relatie zou ertoe moeten bijdragen dat de leraar in staat is om de juiste handeling bij de juiste leerling in te zetten.

Afsluitend: het is dus goed om als leraar alert te zijn op het gebruik van handelingen die (veelal onbewust) het incident rekken en die al snel leiden tot een nieuw incident. De uitkomsten leiden tot de conclusie om handelingen (negeren, time-out, straf) te vermijden die ertoe kunnen leiden dat de leerling zich niet gehoord of begrepen voelt. Gebruik meer op de emotie gerichte handelingen omdat die kunnen bijdragen aan het realiseren van een goede relatie. Eens te meer blijkt dat een goede leraar-leerlingrelatie bijdraagt aan het voorkómen en oplossen van incidenten.

Auteur: Jan Bijstra

Onderzoekscoördinator
Regionaal Expertisecentrum
RENN4.